

TARAKKIYAT TADQIQOTLARI | ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ DEVELOPMENT STUDIES

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР | НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ КОНФЕРЕНЦИИ
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCES

Volume II, Issue-20, (August) 2024

Journal homepage: <https://inashr.uz/index.php/rid>

MA'MURJON Abdusamatov
erkin tadqiqotchi

KO'ZGU RAMZI BILAN BOG'LIQ XALQ QARASHLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Farg'ona vodiysi o'zbeklarining oyna ramzi bilan bog'liq qarashlari dunyo xalqlarida mavjud bo'lgan tasavvurlarga bog'langan holda yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, Farg'ona vodiysi, o'zbeklar, marosim, shomonlik, afsungarlik, baxshi, atribut, so'fiylik, oyna kulti, islom.

Shomonlik e'tiqodi qadimda O'rta Osiyoda keng tarqalgan bo'lib, turkiy xalqlar tarixi va turmush tarzida muhim o'rin tutgan [1, B.324–330]. Tarixiy manbalarning shohidlik berishicha, shomonlik animistik e'tiqodlarning ma'lum bosqichida paydo bo'lgan. Turkiy xalqlar ajdodlari yordamchi ruhlar, ya'ni parixonlar, otaxonlar va momolar mavjudligiga, shuningdek, dev va jinlar borligiga qattiq ishonganlar. Odamlar "ruhlar shomonlarga xizmat qiladi, ular turli topshiriqlarini bajaradi", shomonlar odamlar bilan ruhlar o'rtasida muloqot qila olish qudratiga ega, deb tasavvur qilganlar.

Shomonlar turli kasalliklarni davolash va daf etish, yo'qolgan odamlar, jonivor hamda narsa-buyumlarni topish, kelajakni oldindan bashorat qilish, turli makon va zamonda sodir bo'layotgan voqeya va jarayonlardan boxabar bo'lish, tabiat hodisalarini o'rganish, o'limdan so'ng marhumlar ruhini oxiratga kuzatib borish va hatto yovuz ruhlar bilan jang qilish qobiliyatiga ham qodir deb hisoblangan.

Dunyodagi barcha etnoslar singari o'zbek xalqi ham o'ziga xos bo'lgan marosimlar tizimiga ega. Ushbu marosimlarning aksariyat qismi ma'lum bir dinga va diniy e'tiqodga tegishli hisoblanadi. Barcha diniy tasavvurlarda bo'lgani kabi shomonlikda o'ziga xos marosimlar tizimi mavjud bo'lib, ularning hych biri marosimiy vositalarsiz o'tmaydi. Shomonlar o'zlarining ruhiy kuchlariga nisbatan ishonch-e'tiqodni yanada oshirish, maqsadga tezroq va qulayroq tarzda yetishish yoxud muayyan ta'sirni uzoqroq muddatda saqlab turish niyatida xilma-xil tashqi yordamchi vositalardan foydalanadilar. Ana shunday yordamchi vositalardan biri ko'zgudir.

Ko'zgu haqida dunyo xalqlarining tasavvurlari xilma-xildir. Masalan, qadimgi Xitoyda singan ko'zgu baxtsizlik keltiradi, deb tasavvur qilingan bo'lsa, o'rta asrlarda yevropada aza bo'lgan xonadonda oynalar ustini yopib qo'yish kerak bo'lgan [2, B.146].

Ko'zgudan ko'pincha jodugarlikda (xususan, ruhlar bilan muloqot uchun) foydalaniladi va unga berilgan xususiyatlarga ko'ra, fol ochish uchun qo'llanadigan billur sharga o'xshaydi.

Xalq og'zaki ijodida ko'zgu jodu bilan qiyoslanadi. yevropaning shimoliy qismida yashagan vikinglarda oyna narigi dunyo eshigi sifatida e'tirof etilgan bo'lsa, hindlarda esa haqiqat ramzi hisoblanib, narigi dunyoning timsoli vazifasini bajargan [2, B.147].

Ko'zguga oid qarashlar islom dinida ham mavjud bo'lib, so'fiylikda Dunyo va Alloh bir-birini aks ettiruvchi ko'zguga qiyoslangan.

Ko'zguning afsungarlik xususiyati Osiyo va yevropa xalqlarida ham qadimdan ma'lum bo'lgan. Oynaning marosimiy ahamiyati xususida qadimiy xitoy manbalarida ham ma'lumotlar keltirilgan. Arablarda temirli oynaga baxtsizlikka qarshi turuvchi kuch sifatida qaralgan [3, B.101].

Dunyodagi barcha etnoslar singari o'zbeklar ham o'ziga xos bo'lgan marosimlar tizimiga ega. Ushbu marosimlarning aksariyat qismi ma'lum bir dinga va diniy e'tiqodga tegishli hisoblanadi. Shomonlikda o'ziga xos marosimlar tizimi mavjud bo'lib, ularning hych biri marosimiy vositalarsiz o'tmaydi. Shomonlar o'zlarining ruhiy kuchlariga nisbatan ishonch-e'tiqodni yanada oshirish, maqsadga tezroq va qulayroq ravishda yetishish yoxud muayyan ta'sirni uzoqroq muddat saqlab turish maqsadida xilma-xil tashqi yordamchi vositalardan foydalanadilar. Farg'ona vodiysi shomon-baxshilarining marosim atributlari jumlasiga childirma, qamchi, tasbeh, yigiruv charxi, uyali aloqa vositasi, kul, suv, pichoq, oyna, turli xil iplar, inson sochi, tol novdasi kabilar kiradi. Nomi qayd etilgan anjomlar vositasida vodi y shomon-baxshilari bemorlarni davolash ishlarini olib boradilar.

O'zbek va tojik baxshilari odamlarni qabul qilish va ularni davolash jarayonida oynadan ham foydalanganlar. Oyna qadimiy marosimiy buyum bo'lib, dunyoning ko'pgina xalqlarida muqaddas buyum sifatida qadrlanib kelingan [4, B.501].

O'zbek xalqining nikoh to'ylarida kelin-kuyovga oyna ko'rsatilishi ularning umr yo'llari ko'zguday musaffo bo'lsin degan istakni anglatadi. Axborotchilarning e'tirof etishicha, kelin-kuyov bir-biriga oynada egri qaramasliklari kerak, aks holda tug'ilajak farzandlarining ko'zi qiyshiq bo'lish ehtimoli mavjud (Dala yozuvlari. Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani Ko'chaboshi qishlog'i. 2010 yil). Shundan so'ng kelin-kuyov birgalikda yangalar tomonidan berilgan ko'zguga (oynaga) qaraganlar. Bu "oyna ko'rish" udumi deyilgan. Biz shunga o'xshash udumni tojiklar, eronliklar, veda dinidagi hindlarning to'y marosimlarida ham uchratish mumkin [5, B.43].

Nikoh kechasi yoshlarning birgalikda oynaga qarash udumida kelin-kuyov kelajak hayotlari oyna misoli tiniq, yorug' va pok bo'lishi niyati mavjud. Biz bunda ko'zguning ramziy xususiyatlari bilan birga afsungarlik unsurlarini ham ko'rish mumkin. Kelin-kuyovning birgalikda oynaga qarash udumi qadimgi ibtidoiy odamlarning odamlar ruhi ularning soyasida, suv va oynada namoyon bo'ladi degan qarashlaridan kelib chiqqan. Jumladan, J. Frezer ham qadimda jon soya, suv va ko'zgudagi aks tasvirda ham bo'lishi mumkinligi haqidagi tasavvurlarni e'tirof etgan [6, B.142].

"Oyna ko'rsatuv"dan keyin yangalardan biri kelin-kuyovning qo'llarini bir-birlariga ushlatib qo'yadi va ular ma'lum vaqtgacha qo'l ushlagan holda turganlar. Bu udum ramziy ravishda kelin-kuyov tanishuvini bildirgan. So'ngra yanga yangi oila vakillari boshidan yovuz ruhlardan tozalash maqsadida qora chiroqni uch marta aylantirgan va kelinga yangi ko'ylak kiygizib uning oldiga yosh bolani o'tqizib qo'yan. Ushbu odat zamirida yoshlarning serfarzand bo'lishiga qaratilgan afsungarlik harakati mavjud. Shundan so'ng yanga dastlab kelinga, so'ngra kuyovga qand bergan. Bu rusum asosida kelin-kuyovning kelgusi hayotlari qand kabi shirin bo'lsin degan ma'no yotadi. Kelin-kuyov qandni yeb bo'lgach, piyolada nikoh suvidan olib kelingan. Ular olib kelingan suvdan bir qultumdan ichganlar. Odatga ko'ra, bu suv hych qachon yerga to'kilmaydi. Chunki suvni yerga to'kish baxtsizlik keltiradi deb hisoblanadi [7, B.144].

Katta suvlarga kechasi yolg'iz borish, tunda oynaga qarash taqiqi, butun jahondagi singari o'zbek xalqida ham mavjud. Qolaversa, xalqimizda ko'rilgan tush qanday bo'lishidan qat'iy nazar uni suvga aytish odati ham bo'lgan. Ana shu dalillarga ko'ra, oynaga qarash muhim afsungarlik ahamiyatiga ega bo'lgan.

O'zbek va tojik baxshilari shomon marosimlari jarayonida oynadan keng ko'lamda foydalanganlar. Oyna qadimiy marosimiy predmet bo'lib, dunyoning ko'pgina xalqlarida muqaddas buyum sifatida qadrlanib kelingan [8, B.73–74].

V. Litvinskiyning fikriga qaraganda, skif, qadimgi xitoy, rus va nemis shomonlari oynaga qarab fol ochgan bo'lsalar [9, B.101], V. Dyakonova esa Tuva shomonlarida oynaning osmondan tushganligini haqidagi fikr mavjudligini qayd etgan. Shomonlar ana shu oynani ruhlardan tomonidan ularga ko'rsatilgan marhamat deb bilganlar [10, B.148].

Farg‘ona vodiysida olib borilgan dala-etnografik tadqiqotlar mobaynida ushbu hudud baxshi va folbinlarining muolaja va shomonlik marosimlarida oynadan foydalanish holatlari kam kuzatildi.

Faqatgina Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani Soyshildir qishlog‘ida yashovchi O‘ktamxon baxshi o‘z qabuliga kelgan odamlarning kelajagini oldindan bashorat qilish jarayonida oynadan foydalanadi (Dala yozuvlari. Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani Soyshildir qishlog‘i. 2024- yil).

Xulosa sifatida shuni qayd etish lozimki, o‘zbek shomonlarining marosim asboblari va ishlatadigan buyumlari boshqa hudud shomonlari vositalaridan tubdan farq qilmaydi. Marosim asboblarining aksariyat qismi hozirgi kunga qadar ishlatilib kelinmoqda. Faqatgina islom dini ta’siri ostida ayrim buyumlarning siqib chiqarilishi va yangilarining kirib kelishi holatlari kuzatilmoqda. Ushbu o‘zgarishlar shomonlikning asl mohiyati yo‘qolib borayotganligini anglatadi. O‘z navbatida, islom dini bilan bog‘lanib kelinayotgan ba’zi bir urf-odatlar shomonlik bilan o‘zaro uyg‘unlashgan bo‘lib, uning ildizlari qadimiy davrlarga borib taqaladi. Bu esa tadqiqotchilarni yangidan-yangi ilmiy izlanishlarga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шаниязов К. К этнической истории узбекского народа. – Ташкент: Фан, 1974. – С. 324–330.
2. Мингбоева Д. Тимсоллар тилсими. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007. – Б. 146–147.
3. Литвинский В. А. Зеркало в верованиях древних ферганцев // Советская этнография. – 1964. – №3. – С. 101–109.
4. Харузин В. Этнография. – М., 1908. – Вып. 1. – 675 с.
5. Лобачева Н. П. Свадебный обряд хорезмских узбеков / Краткие содержания Институт Этнографии. – М.: Наука, 1960. – С. 42–43.
6. Фрезер Дж. Золотая ветвь. – М.: Наука, 1986. – С. 142.
7. Аширов А. А. Ўзбек халкининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б. 144.
8. Стратонович Г. Г. Китайские бронзовые зеркала; их типы, орнаментация и использование. “Восточноазиатский этнографический сборник” / ТИЭ. – М.: Наука, 1961. – Т. LXXIII. – С. 73–74.
9. Литвинский В. А. Зеркало в верованиях древних ферганцев // Советская этнография. – 1964. – №3. – С. 101.
10. Дяконова В. П. Тувинские шаманы и их социальная роль в обществе // ПИОСАС. – Л.: Наука, 1981. – С. 148–152.